

Соломіна Г.В.

*Університет менеджменту освіти
НАПН України*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Статтю присвячено аналізу психологічних проблем вдосконалення когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Показано, що недостатній розвиток когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів зумовлює необхідність його вдосконалення, яке можливо проводити в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: *когнітивний стиль особистості, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, післядипломна педагогічна освіта.*

Постановка проблеми

Важливою умовою підвищення ефективності діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (далі — ЗНЗ) є становлення й розвиток керівника-професіонала як суб'єкта, орієнтованого на власне професійне й особистісне вдосконалення, самопізнання, розвиток позитивного ставлення до себе та навколишнього світу, активної життєвої позиції. Останнє багато в чому визначається особливостями когнітивного стилю особистості як індивідуального способу отримання та перероблення інформації про впливи довкілля (Аллісон, Дж.Бієрі, Е.Куулз, Дж.Херес, М.Холодна та ін.), що забезпечує раціональний контроль афективних спонукань і визначає особливості прийняття рішень, спілкування, міжособистісної взаємодії, творчого розв'язання проблем управлінської діяльності тощо.

Разом з тим, теоретичний аналіз наукової літератури (О.Бондарчук, Л.Карамушка та ін.) та аналіз практики управлінської діяльності керівників освітніх організацій свідчить про певні проблеми в когнітивному стилі керівників загальноосвітніх навчальних закладів, що, відповідно, зумовлюють утруднення в реалізації функцій управлінської діяльності.

Отже, існує об'єктивна потреба у сприянні розвитку когнітивного стилю керівників освітніх організацій як неодмінній умові їхнього професійного вдосконалення.

Аналіз наукової літератури показав, що безпосередньо проблема когнітивного стилю керівників ЗНЗ не розроблялася. Разом з тим, у наукових дослідженнях у галузі соціальної психології, організаційної психології, психології управління, педагогічної та вікової психології вивчалися питання, що висвітлювали окремі аспекти зазначеної проблеми.

Так, досліджувалися проблеми розвитку особистості й досягнення нею соціальної зрілості в загальній теорії соціалізації особистості (Г.Андрєєва, А.Коваленко, М.Корнєв, В.Москаленко, С.Московічі, Т.Парсонс, Н.Смелзер, Дж.С.Тернер, А.Тешфел, В.Циба, Т.Шибутані, П.Шихирєв та ін.).

Аналіз проблеми людини як суб'єкта особистісного розвитку, здатного до творчої реалізації програми власного життєвого шляху, представлено в працях К.Абульханової-Славської, М.Боришевського, А.Брушлинського, О.Киричука, Г.Костюка, С.Максименка, В.Моляко, В.Семиченко, В.Шатенка, Т.Титаренко, Н.Чепелевої та ін.

У працях О.Бандурки, М.Вудкока, А.Журавльова, В.Казміренка, Л.Карамушки, Н.Коломінського, Л.Орбан-Лембрик, М.Пірен, В.Третьяченко, Д.Френсіса, Ю.Швалба, А.Шмельова, В.Шепеля та ін. вивчалися професійно важливі особистісні якості управлінців, але здебільшого висвітлювалися лише окремі чинники й умови їх розвитку.

Окремі проблеми становлення й розвитку особистості під час підготовки до професійної діяльності та безпосередньо в її процесі представлені в дослідженнях Б.Ананьєва, Г.Балла, О.Бодальова, Б.Братуся, Н.Волянук, В.Гордієнко, Е.Зеєр, Є.Клімова, Г.Ложкіна, С.Максименка, Л.Мітіної, В.Семиченко, Е.Симанюк, Т.Яценко та інших науковців.

У працях О.Бондарчук, Л.Карамушки, Н.Коломінського, Л.Орбан-Лембрик та ін. визначено психологічні умови формування готовності менеджерів освіти до управлінської діяльності, а також теоретико-методологічні засади підвищення їхньої психологічної компетентності у процесі підвищення кваліфікації. Разом з тим, у зазначених авторів не висвітлений зміст і показники когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів у зіставленні їх з психологічними умовами їх розвитку у системі післядипломної педагогічної освіти.

Отже, в цілому можна зазначити недостатність праць, присвячених проблемі дослідження когнітивного стилю у такої важливої категорії учасників навчально-виховного процесу, як керівники загальноосвітніх навчальних закладів.

У зв'язку з цим *метою* роботи є висвітлення психологічних проблем когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів з метою визначення провідних психологічних механізмів і умов, що ініціюють вдосконалення управлінців на різних етапах їхньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Поняття «стиль» є багатозначним. Можна виокремити три основних етапи становлення цього поняття в психології. На *першому етапі* увага дослідників стилю акцентувалася на важливості індивідуалізованих аспектів поведінки, а сам стиль розглядався в контексті психології особистості для описання індивідуальних стратегій поведінки з метою подолання комплексу неповноцінності

(А.Адлер) або ж (за тлумаченням Г.Олпорта) як своєрідний спосіб реалізації мотивів і цілей, до яких схильна особистість в силу притаманних їй індивідуальних особливостей [5].

На *другому етапі* поняття стилю використовувалося для вивчення індивідуальних відмінностей у способах пізнання особистістю свого оточення. При цьому стильовий підхід виступає як спроба знайти інші способи аналізу інтелектуальних можливостей людини, а когнітивні стилі розглядаються як формально-динамічні характеристики інтелектуальної діяльності, не пов'язані з результативними аспектами роботи інтелекту.

На даному етапі можна виокремити кілька підходів до трактування терміна «когнітивний стиль». Так, у *гештальтпсихології* (зокрема, теорія психологічної диференціації Г.Уіткіна) когнітивний стиль розглядався в рамках гештальт-психологічного поняття поля та поведінки в полі. У межах цього підходу вважається, що фактор впливу предметного та соціального оточення не однакою мірою виявляється в поведінці різних людей. Деякі люди більше підкоряються зовнішнім впливам (полезалежний тип поведінки), інші орієнтовані на внутрішню активність (полenezалежний тип поведінки). Полenezалежний тип поведінки притаманний дитині, яка в міру дорослішання стає більш полenezалежною. Тому полenezалежне сприймання є вищим рівнем психологічного розвитку.

У рамках *психоаналітичної традиції* (теорія когнітивних контролів Дж.Клейна, П.Хольцмана, Р.Гарднера, Г.Шлезингера та ін.) когнітивний стиль визначався як багатовимірний психічний якість, комплекс когнітивних контролів, або, іншими словами, факторів координації психічних можливостей індивідуума й вимог ситуації, у зв'язку з чим його поведінка набуває адаптивного характеру.

Згідно з *когнітивними теоріями особистості* (теорія понятійних систем О.Харві, Д.Ханта і Д.Шредера, теорія особистісних конструктів Дж.Келлі й ін.) особливості сприйняття, розуміння та пояснення людиною того, що відбувається, зумовлює особистісні якості та своєрідність індивідуальної поведінки. Хоча у працях вищеназваних авторів термін «когнітивний стиль» не зустрічається, проте пізніше вимірювання «конкретність/абстрактність», що з початку означало відмінності в рівні структурної організації індивідуальних понятійних систем, стало інтерпретуватися як конкретний/абстрактний стилі концептуалізації, як полюси відповідного когнітивного стилю [5].

Третій етап, що розпочинається у 80-х роках минулого століття, відрізняється тенденцією до гіперузагальнення поняття стиль, а саме поняття стилю починає застосовуватися до всіх сфер психічної діяльності. При цьому *когнітивні стилі* трактують як індивідуально-своєрідні засоби перероблення інформації про довкілля у вигляді індивідуальних відмінностей у сприйнятті, аналізі, структуруванні, категоризації, оцінюванні того, що відбувається [5]. Ці індивідуальні відмінності створюють типові форми когнітивного реагування, стосовно

яких групи людей є схожими і відрізняються один від одного. Таким чином, поняття когнітивного стилю позначає індивідуальні відмінності у процесі перероблення інформації і типи людей залежно від особливостей організації їхньої когнітивної сфери.

Визначають такі *параметри когнітивного стилю*: 1) полезалежність / полenezалежність (рівень психологічної диференціації й характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта); 2) вузький / широкий діапазон еквівалентності (індивідуальні відмінності в особливостях орієнтації на схожість та відмінність об'єктів), інакше його називають «аналітичність / синтетичність»; 3) вузькість / широта категорії (різні варіації значення однієї категорії); 4) ригідний / гнучкий пізнавальний контроль (ступінь суб'єктивних труднощів у зміні засобів перероблення інформації в ситуації когнітивного конфлікту); 5) толерантність / нетолерантність до нереалістичного досвіду (можливість сприйняття вражень, не відповідаючи на те, що людина вже має й розцінює як правильні й очевидні); 6) фокусуючий / скануючий контроль (індивідуальні особливості розподілу уваги, які проявляються у ступені широти охоплення різних аспектів ситуації, що відображується); 7) згладжування / загострення (особливості збереження у пам'яті матеріалу, який запам'ятовується); 8) імпульсивність / рефлексивність (індивідуальні відмінності у здатності приймати рішення швидко чи повільно); 9) конкретна / абстрактна концептуалізація (ступінь диференціації та інтеграції понять); 10) когнітивна простота / складність (ступінь диференціації, зв'язності, інтегрованості та стабільності суб'єктивних конструктів).

Когнітивний стиль керівників ЗНЗ має свою специфіку, зумовлену специфікою управлінської діяльності в системі освіти, серед яких можна виділити загальні та специфічні особливості. До *загальних особливостей* належать такі [1]:

1) управлінська діяльність здійснюється в особливих умовах, має гетерохроний, соціотехнічний характер, що постійно ускладнюється; включає складні види конкретної діяльності, які включені в ієрархічні відносини;

2) управлінська діяльність має творчий характер через домінування нестандартних ситуацій; прогностичну природу розв'язуваних завдань; необхідність прийняття відповідальних рішень у складних ситуаціях, різноманітність управлінських функцій — планування, контролю, корекції, адаптації, емоційної ідентифікації, консолідації тощо;

3) управлінська діяльність висуває жорсткі вимоги до індивідуально-професійних якостей суб'єкта діяльності та його професіоналізму через подвійність визначення, що зумовлює необхідність підтримки в оптимальному робочому режимі систем управління, забезпечення функціональних зв'язків між її компонентами, найважливішими серед яких є люди, які займають певні професійно-посадові позиції у структурі організації і вступають у певні соціально-психологічні відносини;

4) управлінська діяльність передбачає високу інформативну насиченість, необхідність прийому, перероблення інформації, генерацію нової інформації у вигляді управлінського рішення, ретрансляцію цієї інформації іншим людям, особисту участь суб'єкта управлінської діяльності у виконанні сформованого ним же управлінського розв'язання професійних задач, що передбачає подвійний процес спонукання до дії, тобто спонукання себе та інших для досягнення цілей управління;

5) управлінська діяльність супроводжується високою психічною напруженістю й іншими негативними психічними станами у зв'язку з персональною відповідальністю за результати діяльності, а також хронічним дефіцитом часу, постійним ризиком, що може спричинити професійні стреси, втомлюваність, погіршення здоров'я керівника тощо.

До *специфічних особливостей професійної діяльності* керівників загальноосвітніх навчальних закладів належать:

1) *підвищені вимоги до знання змісту праці порівняно з менеджерами в інших галузях*. Директор школи має бути водночас і чудовим організатором, і прекрасним учителем-педагогом, що означає володіння предметом, вміння встановлювати контакт з дітьми, проводити консультативно-методичну роботу з педагогами тощо;

2) *особливості об'єкта управління ЗНЗ порівняно з іншими сферами*. Як зазначає Л.Карамушка [2], управлінська діяльність керівників ЗНЗ передбачає організацію взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу, які мають різний ступінь підпорядкування керівнику (вчителі, учні, їхні батьки, громадськість), різні вікові, соціальні, ґендерні характеристики, що зумовлюють велику різноманітність і динамічність управлінських ситуацій. Отже, керівники ЗНЗ повинні вміти здійснювати мобільне та гнучке ділове спілкування з кожним суб'єктом освітнього простору, застосовувати гнучкий стиль керівництва;

3) *необхідність постійного підвищення якості діяльності ЗНЗ через запровадження інноваційних підходів в освітній галузі*. Це вимагає від керівників знання підходів, вміння їх гнучко використовувати з урахуванням специфіки діяльності конкретного закладу освіти, а також володіння технологіями надання консультативної допомоги учасникам освітньої діяльності в реалізації цих підходів;

4) *велика відповідальність керівника за досягнення мети управління*, адже головний об'єкт і, водночас, суб'єкт їх впливу — учні, в яких лише формуються психіка, духовно-етичні основи, зрілість. Це зумовлює вплив керівників на суб'єктів навчально-виховного процесу не тільки через такі усвідомлювані соціально-психологічні механізми впливу, як переконання, а й неусвідомлювані, насамперед, наслідування. Керівники ЗНЗ самі мають бути зразком особистості, яку вони прагнуть виховати у підростаючих поколіннях [3], і, відповідно, бути орієнтованими на особистісний розвиток.

При цьому, за концепцією особистісного розвитку О.Бондарчук, важливим його показником є розвиток когнітивно-афективної сфери управлінців в бік розширення й диференціації життєвого простору, сприйняття його як простору вільного пересування, когнітивна складність тощо.

Останнє, в свою чергу, зумовлює важливість дослідження когнітивного стилю керівників ЗНЗ як чинника ефективності їх управлінської діяльності. Водночас, результати пілотажного дослідження свідчать про наявність певних проблем когнітивного стилю в управлінців системи освіти. Так, зокрема, в дослідженнях О.Бондарчук щодо такого важливого параметра когнітивного стилю, як когнітивна складність (здатність конструювати соціальну поведінку на основі чисельних параметрів), встановлено, що лише третина досліджуваних керівників ЗНЗ має високий рівень когнітивної складності, більше половини досліджуваних управлінців мають середній, а десята частина — її низький рівень.

Такий стан речей викликає тривогу, адже когнітивна складність як диференційована інтегрованість самосвідомості виявляється на різних рівнях особистості (темперамент, психічні процеси, мотивація, поведінкові патерни), при цьому за вищої когнітивної складності людина може більше зрозуміти в собі (обсяг усвідомлюваного в неї більше).

Оскільки когнітивно-прості особистості виявляють більшу догматичність суджень, нетерпимість до когнітивного дисонансу, неможливість інтегрувати суперечливу інформацію, більшу схильність до ефекту «ореолу», ригідність, то наявність цих якостей у керівників ЗНЗ зумовлює значні професійні проблеми щодо досягнення цілей освітньої діяльності.

Отже, існує необхідність спеціальної роботи щодо вдосконалення когнітивного стилю управлінців. Зокрема, необхідним є розвиток когнітивної складності керівників ЗНЗ з тим, щоби вони не тільки самі могли бачити себе в усьому розмаїтті взаємин зі світом, а й могли б сприяти цьому і для всіх суб'єктів навчально-виховного процесу [1].

Особливе місце в цьому процесі належить системі післядипломної педагогічної освіти, оскільки вона за своїм призначенням фактично забезпечує підготовку й підвищення кваліфікації фахівців, є інструментом перебудови системи освіти і, відповідно, соціальних перетворень на якісно новому рівні. Саме в системі післядипломної педагогічної освіти, враховуючи специфіку контингенту слухачів, можливе, як показують результати досліджень [1], створення певного соціального середовища, в якому, спираючись на професійний досвід освітян, можливо ініціювати професійний і особистісний розвиток, у тому числі й розвиток когнітивного стилю управлінців.

Висновки

Когнітивний стиль являє собою індивідуальні відмінності у процесі перероблення інформації і типи людей залежно від особливостей організації їхньої когнітивної сфери.

Результати пілотажного дослідження свідчать про недостатній розвиток когнітивного стилю керівників ЗНЗ, зокрема, низький рівень когнітивної складності.

Вдосконаленню когнітивного стилю управлінців можна сприяти у процесі спеціально організованого психологічного навчання в системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія / О.І.Бондарчук. — К.: Наук. світ, 2008. — 318 с.
2. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посіб. / Л.М.Карамушка. — К.: Либідь, 2004. — 424 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А.Климов. — М.: Ин-т практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. — 400 с.
4. Фрейд З. Основные принципы психоанализа / З.Фрейд; пер. с англ., нем. А.Хомик, Е.Глушак. — М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1998. — 284 с.
5. Фрейджер Р. Личность: теории, упражнения, эксперименты / Р.Фрейджер, Дж.Фейдимен; пер. с англ. Е.Будаговой, М.Васильевой, В.Кучерявкина и др. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 704 с.
6. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. — 2-е изд. / М.А.Холодная. — СПб.: Питер, 2004. — 384 с.
7. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию / В.А.Янчук. — Мн.: АСАР, 2005. — 768 с.

Статья посвящена анализу психологических проблем совершенствования когнитивного стиля руководителей общеобразовательных учебных заведений. Показано, что недостаточное развитие когнитивного стиля руководителей общеобразовательных учебных заведений обуславливает необходимость его совершенствования, которое возможно проводить в условиях последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: *когнитивный стиль личности, руководители общеобразовательных учебных заведений, последипломное педагогическое образование.*

The article is devoted to psychological analysis of the problem of cognitive style of managers of secondary schools. It's shown that insufficient development of cognitive style of managers of secondary schools requires its improvement, which may take place in conditions of postgraduate education.

Key words: *cognitive style, head principal, postgraduate pedagogical education*